

Hva skjer hos Riksantikvaren?

Av Øivind Lunde.

Øivind Lunde er Riksantikvar.

*Innlegg på møte i Norsk Vannforening
16. februar 1993.*

Institusjonen Riksantikvaren har i løpet av de 5 siste årene vært inne i et dramatisk hamskifte som vi fremdeles ikke er kommet helt ut av. Fra å være en institusjon som siden 1912 fremst har ivaretatt en forholdsvis smal sektor som bygningsvernet i Norge, skal institusjonen Riksantikvaren nå være et direktorat for alle sider av kulturminnevernet. Et kulturminnevern som igjen er en integrert del av miljøvernet. Innen Miljøverndepartementet inngår Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren i samme avdeling. Avdeling for naturvern og kulturminner.

I 1988 ble vi direktorat, i 1989 arbeidet vi med å legge grunnlaget for overføring av oppgaver og delegering av myndighet til fylkene. Fylkeskommunene ble valgt som det regionale nivå, og dette ble operativt i 1990 — i alle fall på papiret. Først i 1991 begynte vi å få et erfaringsgrunnlag slik at vi i 1992 kunne begynne å gjøre noe med de svakheter som kom fram.

Statlige satsingsområder ble definert, ressursene på statsbudsjettet økte fra ca. 50 mill. kr. i 1988 til 150 mill. kr. i 1992, dog — (ikke så uvanlig) — uten en tilsvarende økning av stillinger hos Riksantikvaren. Fylkesutbyggingen, som i seg selv representerte en vekst på mellom 30—40 årsverk, har riktignok gjort kulturminnevernet rustet på en helt annen måte enn tidligere,

men kravene til Riksantikvaren har ved dette langt fra minsket — snarere øket dramatisk.

Forventningen har vært stor, og blir nå enda større siden et utvalg nedsatt av Miljøverndepartementet høsten 1990 har avlevert en «Handlingsplan for kulturminneforvaltning» i februar 1992. Denne planen vil stille helt nye og større krav til Riksantikvaren, siden den entydig definerer kulturminnevernet som en del av det sektorovergripende miljøvernet. I disse dager legges siste hånd på det vi håper vil bli en Stortingsmelding om kulturminnevernet, som fører videre de forslag som handlingsplanen la opp til.

Jeg vil nå ikke gå inn på bredden av de mange forslag som kommer opp i meldingen, men bare helt enkelt konstatere:

Det skjer store ting innenfor kulturminnevernet i Norge idag. Riksantikvaren med sine omkring 120 ansatte (beror på hvordan man regner) har sammen med departementet den sentrale rolle i å vurdere konsekvenser, prioritere og velge oppgaver samt sette ting ut i livet. En enestående — men anstrengende — utfordring.

Utfordringen i forhold til vassdragssektoren vil få en sentral plass. De av dere som har lest handlingsplanen har sett dette.

For meg personlig er ikke dette feltet

nytt. På mange måter er det nettopp vassdragsvernet som har lært meg å se utover min egen faghorisont — som er arkeologien med byer, kirker og klostre — for gjennom dette å ta del i en inspirerende tverrfaglig diskusjon med bakgrunn i alt hva vassdragene kunne stå for.

Som leder av utvalget som utredet kulturminneinteressene i de 10 års vernede vassdrag i 1978—82 fikk jeg en privilegert mulighet til å få bred innsikt ikke bare i vernet — men også hva forsvarlig forvaltning kunne være. «Samla plan» tok jeg også del i — og det er nok de som ville påstå at jeg ble «ødelagt» i denne tid og ført bort fra den smale antikvariske vei.

Nettopp vassdragene gir oss et enestående utgangspunkt for å tenke i helheter.

* * *

Vann er en forutsetning for alt liv, derfor blir vassdragene livs- og nervestrenger i landskapet. Dette gjelder både i et naturfaglig perspektiv og i et kulturminnefaglig perspektiv.

Elver og vann har alltid hatt avgjørende betydning for hvor folk har slått seg ned og hvordan de har utnyttet landskap og ressurser opp gjennom historien.

Flere kulturhistoriske fag har derfor lenge sett på arbeidet i forhold til vasskraftsektoren som viktig. Fra 1978 ble dette et satsingsområde for kulturminnevernet som helhet, og det har gitt verdifulle resultater på mange måter.

Verneplanarbeidet

Vi kom ikke systematisk inn i arbeidet med *vern av vassdrag mot kraftutbygging* før i slutten av 1970-årene. Da dette arbeidet startet opp, var det i hovedsak begrunnet i konflikten mellom:

- Behovet for videre kraftutbygging og
- ønsket om å beholde vassdrag uregulert,

i første rekke basert på hensynet til viktige naturvern- og friluftsinnteresser.

Det ble imidlertid alt i Sperstadutvalgets rapport i forbindelse med *Verneplan I* fra 1971 uttalt at en var klar over:

(...) at også andre interesser som f.eks. kulturhistoriske, landbrukets, vassforsyningens og turistnæringens interesser her kommer inn.

Verneplanarbeidet var i oppstarten sterkt orientert mot *urørthet* som et grunnleggende kriterium, hvilket kan være en årsak til at de kulturhistoriske verdiene ikke ble trukket inn i arbeidet.

Da arbeidet med *Verneplan II* startet opp, ble Den arkeologiske interimskommisjon kontakten for innhenting av kunnskaper om kulturhistoriske forhold. Det er også uttalt i NOU 1976:15 at «Utviklingen har etterlatt mange viktige kulturhistoriske dokumenter langs vassdragene. Fornminner og andre kulturminner er verdier som kan spille en like avgjørende rolle i vernesammenheng som f.eks. de naturvitenskapelige interesser».

Dette førte imidlertid ikke til at det ble gjennomført noen systematisk utredning av disse verdiene, selv om kulturpåvirkning og kulturhistoriske verdier ble omtalt i forbindelse med mange av vassdragene.

Først i forbindelse med *Verneplan III og IV* ble kulturminneverdier utredet på linje med de naturfaglige verdiene.

Konsekvensene av dette er mangefull innsikt i kulturminneverdiene som fin-

nes både i vernet og ikke vernet vassdrag fra Verneplan I og II.

Derfor er det i Handlingsplan for kulturminneforvaltning tilrådd at en får gjennomført en dokumentasjon av kulturminneverdiene i vassdragene Verneplan I og II.

Det er også pekt på at der det tidligere ikke er gjennomført tilfredsstillende utredninger av kulturminneverdier før utbygging, bør det kunne stilles krav om en slik registrering der konsesjon skal reforhandles.

Arbeidet som skjedde i forbindelse med *Verneplan III* produserte mye verdifull kunnskap om våre kulturminner og kulturmiljøer, samtidig som det har vært viktig for utviklingen av sentrale arbeids- og vurderingsmåter innen kulturminneforvaltningen.

Dette gjelder blant annet utviklingen av en mer *helhetlig kulturminneforvaltning*, der kulturlandskap med fornminner, samiske kulturminner og kulturminner fra nyere tid — som har vært de tre hovedelementene innen arbeidsområdet — blir sett i sammenheng.

Arbeidet har også vært viktig for kulturminnevernets integrering i et *sektorovergripende og helhetlig miljøvern*.

* * *

Utsagnet om vassdragene som livs- og nervestrengene i landskapet gjelder både for natur- og kulturfagene. Gjennom vår titusenårige historie har menneskene bodd, drevet næring og utnyttet ressurser eller ferdes langs de fleste av vassdragene våre. Og de har etterlatt seg fysiske spor, det vi idag kaller kulturminner.

Kulturmiljøene langs et vassdrag vil derfor ofte kunne fungere som en historiebok fra menneskenes første tid etter at isen forsvant og fram til vår tid.

De kunnskaps- og opplevelsesverdiene, de symbol- og identitetsverdier som knytter seg til denne kulturarven er kulturminneforvaltningens ansvarsområde.

Denne forvaltningen skal samtidig skje i samarbeid med alle aktuelle etater og organisasjoner, kommuner og grunneiere, brukere og beboere langs vassdragene. Kulturminneforvaltning representerer som del av miljøforvaltningen et sektorovergripende ansvar som deles av alle.

Bevaringen av *vasskraftsektorens egne spor* etter sin snart hundreårige virksomhet blir derfor del både av vårt og sektorens eget ansvarsområde. Det er alment erkjent at vasskraftutbyggingen representerer en av de grunnleggende forutsetningene for det moderne Norge, og at kulturminnene etter denne aktiviteten derfor er et viktig ansvar å forvalte.

Vi har dermed *et tosidig forhold* til vasskraftsektoren, som vi kanskje er alene om innen miljøforvaltningen. Sektorens nybygginger utgjør trusler mot eksisterende kulturminneverdier, samtidig som tidligere utbygginger representerer viktige kulturminneverdier.

Vasskraftepokens egne kulturminner

Denne epoken har etterlatt seg en stor mengde konkrete tekniske kulturminner — fra store kraftstasjoner til små trafostasjoner, fra reguleringsdammer til linjenett. Den har også etterlatt seg hele samfunn. I den første delen av epoken, da kraft måtte utnyttes der den ble produsert, vokste det fram viktige tettsteder som eksempelvis Rjukan, Tyssedal, Årdal og Glomfjord. Mange av disse industristedene har viktige og bevaringsverdige kulturmiljøer i tillegg til de som direkte er knyttet til kraftproduksjonen.

Jeg vil understreke at den byggevirksomheten, som skjedde i denne perioden, engasjerte de dyktigste norske arkitekter og håndverkere. Både planlegging, plassering og utforming av enkelte bygg og større miljøer er blitt enestående og representerer en «Gründertid» gjennom hva som idag klart må karakteriseres som nasjonale verdier.

Konsekvensene av god planlegging, gode arkitekter og godt håndverk har, sammen med et godt løpende vedlikehold fra sektoren selv, ført til at mye av denne kulturarven også er i god stand.

* * *

Arbeidet med vern av kulturminner fra vasskraftsektoren inngår i Riksantikvarens politisk prioriterte arbeid med teknisk-industrielle kulturminner.

Det foreligger her en prioritert liste over verneverdige kraftverk utarbeidet av en arbeidsgruppe for vern av kraftanlegg under Norsk kulturråd (fra 1988). Riksantikvaren arbeider for øyeblikket med en supplerende og utdyping av dette materialet som grunnlag for det videre vernearbeidet.

Å forvalte denne verdifulle kulturminnebestanden krever nært faglig og økonomiske samarbeid mellom flere deltakere:

- For det første er det sektoren selv. Det er positivt å observere at det utføres mye godt arbeid både når det gjelder bevaring av eldre anlegg og i samband med tilrettelegging og formidling av disse verdiene. Den lange rekken av besøkskraftverk er et eksempel på det siste, med både eldre og nyere kraftverk.
- Arbeidet med teknisk-industrielle kulturminner ivaretas på vegne av Miljøverndepartementet og Kultur-

departementet gjennom en gruppe med Kulturrådet, Riksantikvaren, Norske Kunst- og Kulturhistoriske museer (NKKM), LO og NHO. Norsk teknisk museum er observatør og Riksantikvaren er sekretariat. Mellom Riksantikvaren og Kulturrådet foreligger en avtale om arbeidsdeling, der Riksantikvaren skal bidra med midler til fysisk sikring og istandsettelse av kulturminnene, mens Kulturrådet deltar med midler til arbeidet med tilrettelegging av museal virksomhet, løpende drift og formidling.

- Som eksempel på ytterpunktene i bevaringsarbeidet knyttet til vasskraftsektoren kan nevnes at Riksantikvaren for øyeblikket arbeider med en fredningssak for den monumentale Tysedal kraftstasjon med tilhørende anlegg. Samtidig har Riksantikvaren gitt tilskudd til istandsettelse av en mindre trafokiosk, der det konkrete arbeidet er blitt utført av Heimevernet i Tysedal. Et godt eksempel på samarbeid mellom nivåene og lokal innsats.
- Det satses idag på opprustnings- og utvidelsesarbeider ved eksisterende kraftanlegg. Også her er det nødvendig med samarbeid mellom kulturminneforvaltningen og energisektoren. Nødvendige inngrep må skje under hensyntagen til sektorens vesentlige kulturminneverdier, slik at disse kan forvaltes på en positiv måte. Det samme må gjelde ved nedlegging av eldre anlegg.

Aksjon vannmiljø

Tilgjengeliggjøring og tilrettelegging er blitt viktige begreper innen miljøforvaltningen. Når det gjelder de store

miljøverdiene som finnes langs vassdragene våre er det gjennom *Aksjon vannmiljø* satset store penger på å anlegge et miljømessig helhetsperspektiv der en skal øke tilgjengeligheten og bruksverdien til natur- og kulturminneverdier for almenheten i vassdrag der det tidligere er gjort investeringer for å redusere vannforurensningen.

Overordnede handlingsplaner som «Handlingsplan Glomma» er også viktige bidrag til å koordinere satsingen på dette feltet og fremme samarbeid mellom ulike nivåer i forvaltningen.

Tanken bak dette må kunne sies å blitt et sentralt prinsipp for miljøforvaltningen — nemlig at de miljøkvaliteter samfunnet ønsker å ta vare på for framtidige generasjoner også skal aktiviseres og formidles til befolkningen idag. Nærmiljø- og friluftstiltak er her viktige.

Vasskraftsektoren som trussel

Kraftutbygging og de fysiske inngrep som følger med denne har produsert verdifulle kulturminner fra vårt århundre, men innebærer samtidig ødeleggelser av kulturminner og store og negative inngrep i verdifulle kulturmiljøer og kulturlandskap.

Det er i lang tid erkjent at viktige kulturminner fra vår forhistorie ødelegges i forbindelse med reguleringer i fjell- og skogsområder. Slike forhold ble unntaksvis utredet før 1960-årene, men det er først fra og med dette tiåret at mer systematiske undersøkelser av fornminner — automatisk fredete kulturminner — er gjennomført. Undersøkelser av samiske kulturminner og nyere tids kulturminner er også kommet etter de siste tiårene.

Det er vel riktig å hevde at arbeidet med konsekvensutredninger for kultur-

minneforvaltningens del nå foregår på en tilfredsstillende måte i forhold til vasskraftsektoren.

* * *

Når det gjelder de store miljømessige inngrepene som en vasskraftutbygging innebærer, har det foregått en positiv utvikling innenfor denne sektoren de seinere tiårene. Arbeidet med landskapsmessig tilrettelegging og pleie har vært viktig for å redusere mange av de negative konsekvensene av kraftutbygginger i viktige kulturlandskap. Det kan være på sin plass å nevne Knut Ove Hillestad, for hans pionerinnsett på dette feltet. Dette arbeidet er også viktig å understreke i en tid da arbeidet med bedring av de fysiske miljøkvaliteter har fått vind i seilene.

Samtidig må det understrekes at det hjelper lite å tilbakeføre eller gjenskape et område visuelt, dersom kultursporene området inneholdt og evt. skjulte ikke er skikkelig ivaretatt, dokumentert og undersøkt. Ivaretagelse av kulturlandskapet er både en oppgave i forhold til det visuelle uttrykk, et mer miljøorientert vern, og i forhold til det kulturhistoriske innhold, et mer kildeorientert vern.

Det kan være på sin plass å understreke at satsing på dette feltet kan gi mange positive effekter. Jeg vil her vise til de store arkeologiske undersøkelser som ble gjennomført i samband med Dokkfløy-utbyggingen. Disse har vært med på å endre våre oppfatninger av deler av forhistorien, og utbygger har aktivt deltatt i formidling av kunnskaperne herfra.

* * *

Hva slags vern har så miljøverdier i de vernet vassdragene? Det er jo stadig påpekt at vern mot vassdragsutbygging

ikke sikrer vern mot andre typer inngrep, og at de miljøverdierne som lå til grunn for at samfunnet så vekk fra de vesentlige økonomiske verdier en kraftutbygging kunne innebære ofte er blitt ødelagt av andre typer inngrep.

Arbeidet med Rikspolitiske retningslinjer for vernete vassdrag vil kunne hjelpe noe på dette problemet, slik at vernet mot andre typer inngrep kan bli reellt. Jeg ser derfor fram til at dette arbeidet blir slutført.

* * *

Viktige satsingsområder for Riksantikvaren i forhold til vasskraftsektoren:

- Bevare kulturminner og kulturmiljøer fra vasskraftepoken.
- Overordnet planlegging gjennom Samlet plan for vassdrag.
- Kulturminnehensyn ivaretatt i:
 - Planlegging og gjennomføring av nye utbygginger,
 - opprustnings- og utvidelsesarbeider i eldre kraftanlegg,
 - reforhandling av eldre konsesjoner,
 - nedlegging av eldre kraftverk.

— Ivareta kulturminner og kulturmiljøer i de vernete vassdragene knyttet til:

- Generell informasjon og bevisstgjøring knyttet til dette området,
 - vern mot andre typer inngrep,
 - bidrag til arbeidet med de rikspolitiske retningslinjer for vernete vassdrag,
 - bidra i arbeidet med differensiert forvaltning av vernete vassdrag.
- Undersøke kulturminner og kulturmiljøer i vassdrag vernet i Verneplan I og II.
- I tillegg er det viktig å delta i arbeidet med tilgjengeliggjøring, tilrettelegging og formidling av de kulturminneverdiene som finnes både i utbygde, ikke utbygde og vernete vassdrag.

Vi håper å kunne engasjere oss i dette arbeidet videre, slik at dere fortsatt vil kunne finne en samarbeidspartner i Riksantikvaren.

GRUNNVANN — BRØNNBORING

Grunnundersøking — Grovhullsboring

Vår allsidige maskinpark og lange erfaring gjør at vi kan utføra dei fleste typer boringar til fornuftig pris.

HALLINGDAL BERGBORING

Magne Veslegard

3570 Ål - Telefon: 067/84 200

5700 Voss - Telefon: 055/11 285